

રાષ્ટ્રીય, ધાર્મિક અને કૌટુંબિક પ્રેમનો પર્યાય: 'શાનટેલનો ઉમરાવ'

મૌલિક પરમાર

પીએચ.ડી. રિસર્ચ સ્કોલર,
ભાષા-સાહિત્ય ભવન, ગુજરાતી વિભાગ,
ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

જૂલે વર્ન કૃત ૧૮૬૪માં પ્રકાશિત 'ફ્રેંચ રિવોલ્યુશન'નો ગુજરાતી અનુવાદ સાધના નાયક દેસાઈએ 'શાનટેલનો ઉમરાવ' નામે કર્યો છે.

સાહસકથાઓ અને વિજ્ઞાનકથાઓના અમર ફ્રેંચ સર્જક એવા જૂલે વર્નનો જન્મ ૮ ફેબ્રુઆરી ૧૮૨૮ના રોજ નાન્ટેસ શહેરમાં થયો હતો. જૂલે વર્ન ફ્રેંચ નવલકથાકાર, કવિ અને નાટ્યકાર હતાં. તે વિજ્ઞાન સાહિત્યના ઋષિ ગણાય છે. ફાન્સ અને મોટાભાગના યુરોપમાં વર્નને એક મહત્વપૂર્ણ લેખક માનવામાં આવે છે જ્યાં તેમણે અસ્તિત્વવાદ પર બહોળો પ્રભાવ પાડ્યો હતો. વર્નએ વિજ્ઞાનકથા, સાહસકથા ઉપરાંત અલૌકિક-અગોચરકથાઓ, પ્રવાસકથાઓ, વ્યંગકથાઓ, રાજકીય સંદેશ આપતી કથાઓ પણ લખી છે. અગાથા ક્રિસ્ટી અને વિલિયમ શેક્સપિયર પછી વર્ન વિશ્વના બીજા સૌથી અનુવાદિત લેખક છે. તેમને 'ફાધર ઓફ સાયન્સ ફિક્શન' કહેવામાં આવે છે. ફાન્સમાં જૂલે વર્નના મૃત્યુની શતાબ્દી નિમિત્તે વર્ષ ૨૦૦૫ને 'જૂલસ વર્ન યર' તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૭૮૯ થી ૧૭૯૯ સુધીનો સમયગાળો ફાન્સના ઇતિહાસમાં રાજકીય અને સામાજિક ઉથલપાથલનો અને દેશના આમૂલ પરિવર્તનનો સમયગાળો હતો. ફાન્સની આ ક્રાંતિનો મૂળ ઉદ્દેશ્ય રાજાશાહીનો અંત લાવવાનો હતો. લૂઈ ૧૪મો વ્યભિચારી અને લંપટ રાજા હતો. તેના પછી તેના જ વંશજો રાજગાદી સંભાળવાના હતાં જેમાં લૂઈ ૧૫મો અને લૂઈ ૧૬મો પ્રજામાં શાંતિ સ્થાપી શક્યા નહીં, ગરીબી અને ભૂખમરાથી પીડાતી પ્રજા માટે તેમણે વિચાર સુધ્યાં કર્યો નહીં અને માત્ર પોતાના ભોગવિલાસમાં ગરીબોનું શોષણ કર્યું. જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે રાજા અને પ્રજા વચ્ચે આંતરિક સંઘર્ષ શરૂ થયો. જેમાં સમગ્ર શાહી પરિવાર અને રાજાશાહી ખતમ થઈ ગઈ હતી. આ ગાળામાં અનેક રાજકીય સમિતિઓની સ્થાપના થઈ જેમાં કેટલાક ક્રાંતિકારીઓ લોકશાહીના નામે સરમુખત્યારશાહી વલણ અપનાવી રહ્યા હતાં. આ ક્રાંતિકારીઓની પોતાની અલાયદી સરકાર હતી. રાજા તથા ઉમરાવો વિનાની આ નવી સરકારે પ્રજાની ધાર્મિક બાબતોમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો જે પ્રજાને માન્ય ન હતો. તેથી નવી સરકાર અને પ્રજામાં વિદ્રોહ શરૂ થયો જેને કારણે ફાન્સનું લોકજીવન ખોરવાઈ ગયું. વર્ષોથી ચાલી આવેલી રાજાશાહીમાં ઉમરાવો તથા ચર્યના આગેવાનોએ ક્રાંતિકારીઓનો સામનો કર્યો. આ ક્રાંતિએ માત્ર ફાન્સ જ નહીં પરંતુ સમગ્ર યુરોપના જનજીવનને અસ્તવ્યસ્ત કરી દીધું. ફ્રેંચ ક્રાંતિને સમગ્ર વિશ્વના ઇતિહાસમાં એક સીમાચિહ્નરૂપ માનવામાં આવે છે.

જૂલે વર્ન કૃત આ લઘુનવલ ફાન્સની ક્રાંતિ પર આધારિત છે. જેમાં ફાન્સના વેન્ડી નામના પરગણામાં રાજા અને પ્રજા વચ્ચેના યુદ્ધની કથા આલેખાઈ છે. અહીં સ્પષ્ટ બે પક્ષ આલેખાયેલા છે જેમાં એક તરફ રાજાને વફાદાર સૈનિકો, ઉમરાવો, કેથોલિક ચર્યના ધર્માચાર્યો ઉપરાંત વફાદાર પ્રજા હતી તો તેની સામે ક્રાંતિકારીઓનો બીજો પક્ષ હતો. બંને પક્ષ પોતાના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા પ્રયત્નશીલ હતાં.

૧૬ પ્રકરણોમાં વિભાજિત આ લઘુનવલમાં શીર્ષક જેના નામ પરથી આપવામાં આવ્યું છે તે શાનટેલનો ઉમરાવ હર્બટ શાનટેલ દેશની રાજાશાહી તથા ચર્ચને વફાદાર હતો. સમગ્ર લઘુનવલ આ પાત્રની આસપાસ ગૂંથાયેલી છે. પ્રથમ પ્રકરણ 'આંતરવિગ્રહનો આરંભ' નામે છે જેમાં ઉપર જણાવ્યા મૂજબ ક્રાંતિકારીઓ તથા રાજા અને ચર્ચને વફાદાર ઉમરાવો વચ્ચેનો વિગ્રહ છે. આ વિગ્રહમાં શાનટેલ સામાન્ય પ્રજાને ક્રાંતિકારીઓના અત્યાચારથી બચાવવા પ્રયત્નશીલ છે. ઈસ્ટરનો તહેવાર મનાવનાર લોકો પર હિંસક ક્રાંતિકારી સેનાએ બળવો કરી કેટલાય નિર્દોષને મોતને ઘાટ ઉતારી દીધા. શાનટેલ અને તેનો સાથી મેરીઝની પોતાના જીવના જોખમે પણ ક્રાંતિકારીઓની સેનાનો બહાદૂરીપૂર્વક સામનો કરતાં રહ્યા. બાકીના બચેલા લોકોને તેઓ સ્થળાંતર કરાવવા જીરાઠના રસ્તે લઈ ગયા જે આ લઘુનવલકથાનું બીજું પ્રકરણ છે. આ રસ્તે જતાં શાનટેલને તેનો નોકર કરનાન મળી જાય છે. કરનાન રાષ્ટ્રહિતેચ્છુ શાનટેલને માહિતી આપતા કહે છે કે, જે ધર, ગઢ, પત્ની, પુત્રી તથા પ્રજાને સુરક્ષિત કરી દેશ માટે તે લડવા નીકળ્યો છે તે ગઢ હવે સુરક્ષિત રહ્યો નથી. ક્રાંતિકારીઓએ તેના એ ગઢ ઉપર જ હુમલો કર્યો છે આ વાત સાંભળતાં જ શાનટેલ બધુ છોડી દઈ ગઢ તરફ પાછો ફરે છે. પોતાના ગઢ તરફ જવા તેઓ સમુદ્રનો રસ્તો પસંદ કરે છે જે ત્રીજા પ્રકરણનું શીર્ષક છે. આ પ્રકરણમાં સમુદ્ર તેની ભરતી તેના બેટ, ખાડીઓ વગેરેનું સુંદર વર્ણન જોવા મળે છે. શાનટેલ અને કરનાન શાનટેલના ગઢ પર પહોંચે છે પરંતુ ત્યાં તેમને સર્વત્ર વિનાશ જ નજરે ચડે છે. જીવનના નામે ક્રાંતિકારીઓએ વિનાશની મહોર મારી દીધેલી જોઈ શાનટેલ ગમગીન બની જાય છે. પરંતુ તેનો નોકર કરનાન તેને સહારો આપે છે. એક વૃધ્ધ સ્ત્રી પાસેથી તેમણે જાણવા મળે છે કે શાનટેલની પત્ની તથા પ્રજાને ક્રાંતિકારીઓએ મોતને ઘાટ ઉતારી દીધા છે અને તેની વ્હાલી પુત્રીને તેઓ ક્વિમ્પરની જેલમાં લઈ ગયા છે.

અસ્તિત્વને ભુલાવી દે તેવા દુઃખમાં કરનાન શાનટેલને તેની પુત્રીને બચાવવાની વાત કરે છે. અને બંને ક્વિમ્પર જવા માટે રવાના થાય છે. ક્વિમ્પર ક્રાંતિકારીઓના અત્યાચારનું સ્થળ કહી શકાય. ત્યાંની પ્રજા જીવતી લાશોની જેમ દિવસો વિતાવી રહી હતી. ક્વિમ્પર પહોંચતા જ એમને જાણવા મળે છે કે શાનટેલ ગઢનો પાદરી અને શાનટેલની પુત્રીને મોતની સજા મળેલી છે. આ જાણતા જ શાનટેલ હિંમત હારી જાય છે. તે બેબાકળો બની રડવા લાગે છે. કરનાન તેને સાચવીને એક ધર્મશાળામાં રોકાવા લઈ જાય છે. કરનાન બીજી બાજુ ત્યાંની પરિસ્થિતિની ભાળ મેળવી લે છે. શાનટેલના કહેવાથી કરનાન તેને છુપાવીને કબ્રસ્તાન લઈ જાય છે જ્યાં મૃત્યુ પામેલા લોકોને દફનાવવામાં આવતા નથી પણ તેમની લશોને ફેંકી દેવામાં આવે છે. અંધારામાં ડૂબેલા કબ્રસ્તાનમાં શાનટેલ અને કરનાન પુત્રી મેરીની લાશને શોધી તેના આત્માની શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરવા ચાહે છે ત્યાં હેનરી નામનો શંકાસ્પદ વ્યક્તિ મળી જાય છે તેનો પરિચય મેળવતાં કરનાનને ખ્યાલ આવે છે કે આ એ જ હેનરી છે જેણે સવારે અપાતા મૃત્યુદંડમાંથી પોતાની બહેનને બચાવી લીધી હતી જો હેનરીએ તેની બહેનને બચાવી લીધી હોય તો અત્યારે તે કબ્રસ્તાનમાં શું કરે છે? આ વાતે કરનાન તેના પર શંકા કરે છે. જ્યારે હેનરી શાનટેલનું નામ સાંભળતા બંનેને પોતાની સાથે લઈ જવાની વાત કરે છે ત્યારે શાનટેલના કહેવાથી કરનાન પણ તેની સાથે જાય છે. એક ઘરમાં છુપાવેશે ત્રણે જાય છે ત્યાં હેનરી શાનટેલને એક સ્ત્રી સાથે મેળાપ કરાવે છે. શાનટેલ એને જોતા જ ભાવવિભોર થઈ જાય છે તે બીજું કોઈ નહીં પણ તેની દીકરી મેરી હતી.

કરનાનને આ રહસ્ય ન સમજાતા તેને હેનરીને પૂછ્યું કે તારી બહેનને તે બચાવી હતી તે કયાં? ત્યારે હેનરી દુઃખી મને કહે છે કે મારી બહેનને બચાવવા માટે હું મોડો પડ્યો, ત્યાં પહોંચ્યા પહેલા જ મારી બહેનનું ઘડ અને માથું અલગ કરી દેવાયું હતું. મારી બહેન માટે લાવેલો માફીપત્ર વ્યર્થ ન જાય તે માટે આ યુવતીને અપાતી સજા રોકવા મેં તેને મારી બહેન બતાવી તેને છોડી મૂકવા જણાવ્યું અને તેમણે આ યુવતી મને સોંપી દીધી. હું મારી બહેન માટે ત્યાં પ્રાર્થના કરવા આવેલો પરંતુ તમારી વાતો સાંભળતા મને લાગ્યું કે જેને મેં બચાવી છે તે તમારી પણ હોઈ શકે છે એટલે હું તમને અહીં લઈ આવ્યો.

પુત્રી મળતા શાનટેલને આનંદ અને સંતોષ મળ્યો પરંતુ અહીં તે સુરક્ષિત ન હતી આથી તેને બીજા સ્થળે લઈ જવું જરૂરી હતું. હેનરીએ તેમણે મદદ કરવા ડોરનેનેઝ લઈ જવા સૂચવ્યું. ત્યાં માછીમારોનું ગામ હતું જે હજી સુધી સુરક્ષિત હતું. હેનરીના પિતાના મિત્ર લોકમિલેનું ત્યાં નાનકડું ઘર હતું જ્યાં તેઓ સુરક્ષિત રહી શકે. હેનરીના જીવનમાં હવે પોતાનું કહી શકાય એવું કોઈ ન હોવાથી આ પરિવારની શક્ય એટલી મદદ કરવા તે તત્પર થયેલો. ડોરનેનેઝમાં તેઓ થોડો સમય

શાંતિથી રહી શક્યા આ સમય દરમિયાન હેનરીને મેરી પ્રત્યે પ્રેમની લાગણી જન્મી ચૂકેલી તે કરનાન જોઈ શકતો હતો. મેરીને પણ હેનરી પ્રત્યે આવો ભાવ જન્મે છે પણ તે આ ભાવને સમજી શકતી નથી. પરંતુ કરનાન બધું સમજી શકે છે તે શાનટેલને બંને બાળકોના લગ્ન માટે વાત કરવાનું વિચારે છે. આ સમય દરમિયાન શાનટેલ કશું કહ્યા વગર થોડા સમય માટે ઘર છોડીને ચાલ્યો જાય છે. આ સમય દરમિયાન ડોરનેનેઝ વિસ્તારની આજુબાજુ એક ભેદી પાદરી ક્રાંતિકારીઓની મનાઈ હોવા છતાં જીવના જોખમે ધર્મની રક્ષા કરવા છુપાઈને ધાર્મિક વિધિઓ શરૂ કરે છે. શાનટેલ થોડા સમય બાદ જ્યારે લોકમિલેના ઘરે પાછો ફરે છે ત્યારે કરનાન તેને મેરી અને હેનરીના લગ્ન વિશે વાત કરે છે. શાનટેલ આ વાતથી રાજી થાય છે. તે મેરી અને હેનરીના લગ્નની તૈયારી કરે છે. ભેદી પાદરી તેમના વિધિવત લગ્ન કરાવે તે માટે તેઓ તેને અરજી કરે છે. આયોજન મૂજબ લગ્નના દિવસે બધા મોગાર્ટની ગુફામાં પહોંચે છે ત્યાં ભેદી પાદરીનું રાજ ખૂલે છે. આ ભેદી પાદરી બીજું કોઈ નહીં પરંતુ શાનટેલ પોતે હતો. ક્રાંતિકારીઓને આ બાબતની ભાળ મળતાં જ તેઓ મોગાર્ટની ગુફામાં હુમલો કરી દે છે આ બધું કરાવનાર શાનટેલના ગઢમાંથી દેશનિકાલ કરેલો કારવાલ છે. કરનાન તેને ગમે તે ભોગે મારી નાખવા પ્રયત્નશીલ છે પરંતુ મેરીને પણ બચાવવી જરૂરી હતી આથી કારવાલ શાનટેલને બંદી બનાવી લઈ જાય છે.

કરનાન ગમે તે ભોગે પોતાના માલિકને છોડાવવા માંગે છે. તે પોતાના જીવની પણ ચિંતા કરતો નથી મેરીને તે હેનરીને સોંપી શાનટેલને બચાવવા નીકળી પડે છે. એક રાત્રે કારવાલ તેના હાથે ચડી જાય છે અને કરનાન તેને મોતને ઘાટ ઉતારી દે છે. બીજા દિવસે શાનટેલના મૃત્યુનો દિવસ હતો. ત્યાંથી બચાવવા કરનાન ખૂબ પ્રયાસ કરે છે. તે મૃત્યુને ભેટવા તૈયાર થઈ જાય છે. મૃત્યુની વેદી પર લઈ જવાતા શાનટેલનું ગાડું લોકોના ટોળા વચ્ચે પહોંચતા જ લોકોના ટોળામાંથી આવજો આવવા લાગ્યા,

“બહુ થયું! કેદીઓને પાછા મોકલી દો! તેમને મુક્ત કરી દો!”

“અત્યાચારીઓને ખતમ કરો!” (પૃ. ૧૫)

આ અવાજોની સાથે ક્રાંતિકારીઓના વળતાં પાણી શરૂ થાય છે અને ક્રાંતિકારીઓની સરકારનો વિરોધ શરૂ થતાં અત્યાચારી ક્રાંતિકારીઓ ત્યાંથી ભાગી છૂટે છે. ઉમરાવ બચી જાય છે, સર્વત્ર આનંદ વ્યાપી જાય છે. ઉમરાવ મેરીના લગ્ન વિધિસર હેનરી સાથે કરાવી પોતાના ગઢમાં શાંતિપૂર્વક જીવન વિતાવે છે. ત્યાં આ લઘુનવલકથા પૂર્ણ થાય છે.

અહીં આ કૃતિમાં ફૂલ ૧૬ પ્રકરણોને અલગ-અલગ નામથી વિભાજિત કરવામાં આવ્યાં છે. તેના દરેક પ્રકરણના નામ જે-તે પ્રકરણની માહિતીને સમજવા પૂરતા છે. પ્રકરણ બદલાતા ક્યાંય કથાનો સેતુ તૂટતો નથી.

શરૂઆતના એકાદ-બે પ્રકરણમાં ફાન્સના ઘણાં ગામડા અને શહેરોનો ઉલ્લેખ આવે છે ત્યારે આપણને ફોન્ટામારાની પણ યાદ આવી જાય પરંતુ જેમ-જેમ કથા આગળ વધે છે તેમ-તેમ આ મૂંઝવણ સરળ થતી જાય છે.

લેખકે અહીં પ્રકૃતિવર્ણન, ચુસ્તવર્ણન, શહેરોનું વર્ણન બખૂબી કર્યું છે. પરંતુ અમુક જગ્યાએ આ વર્ણનો વધુ પડતાં લાગે છે અને વાચકને કંટાળાજનક લાગે તેવું પણ બને છે.

લઘુનવલનું શીર્ષક ‘શાનટેલનો ઉમરાવ’ શાનટેલના જીવન પર આધારિત કૃતિ હોવાથી અપાયું છે તે યોગ્ય છે. પરંતુ અહીં શાનટેલ કરતાં પણ તેનો નોકર કરનાન સમગ્ર નવલમાં નાયક તરીકે ઉભરી આવે છે. જ્યારે શાનટેલ માત્ર પ્રથમ પ્રકરણમાં રાષ્ટ્રપ્રેમી તરીકે દેખાય છે પછી તો પોતાના કુટુંબની સ્થિતિની જાણ થતાં અસહાય બનેલું પાત્ર જ લાગે છે, છેલ્લે ફરીથી રાષ્ટ્ર માટે ભેદી પાદરી તરીકે પાછો મુખ્ય સ્થાને આવેલો પરંતુ ક્રાંતિકારીઓના હાથે પકડાયા પછી એનું કોઈ વિશેષ મહત્વ જણાતું નથી.

લેખકે કૃતિનો અંત સુખદ લાવી આપ્યો છે પરંતુ અચાનક ક્રાંતિકારીઓનો વિરોધ થવો અને શાનટેલનું શિરચ્છેદન યંત્ર સુધી પહોંચ્યા પહેલા બચી જવું એ થોડું અવાસ્તવિક લાગે. નાયકને બચાવવા તથા સુખદ અંત લાવવા અચાનક ઊભી કરેલી આ બાબત અયોગ્ય લાગે છે.

આમ, સર્વત્ર રીતે જોતા ‘શાનટેલનો ઉમરાવ’ કૃતિ રાષ્ટ્રપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ અને કૌટુંબિકપ્રેમનો પર્યાય બની રહી છે. સાથેસાથે કૃતિમાં કરનાનની શાનટેલ પ્રત્યેની વફાદારી સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. ક્રાંતિકારીઓના અમાનવીય વર્તનો આપણામાં

તેમના પ્રત્યે રોષની લાગણી જન્માવે છે જ્યારે સામાન્ય પ્રજાની હાલાકીભરી જિંદગીથી હૃદય વાલોવાઈ જાય તેવું પણ બને છે. આમ છતાં જુલે વર્ન ફાન્સની ક્રાંતિને આ લઘુનવલકથા દ્વારા સુપેરે વ્યક્ત કરી શક્યા છે.

સંદર્ભ

1. કૃતિ- શાનટેલનો ઉમરાવ, લે.- જુલે વર્ન, અનુ.- સાધના નાયક દેસાઈ, પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૨૨, પ્રકા.- ફેલિક્સ પબ્લિકેશન, સુરત.